

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

11 MAART 1970
55e JAARGANG
No. 2737

CEP '70

Dat de volumeconjunctuur in sterke mate heeft plaatsgemaakt aan het einde van de jaren '60 voor een prijsconjunctuur wordt opnieuw aangetoond door het *Centraal Economisch Plan 1970*. Eén blik op de confrontatie van middelen en bestedingen is daartoe voldoende. Bedroeg de volumemutatie van het BNP (tegen marktprijzen) in 1969 5%, de prijsmutatie was vrij aanzienlijk hoger: 6,5%. Die trend schijnt in 1970 enigszins te worden gekeerd; dan zal de volumemutatie de prijsmutatie enigszins overtreffen: 4,5 resp. 4%. Die beweging ten goede wordt ook gedemonstreerd door de gunstiger wordende relatie tussen loonsom en reëel vrij besteedbaar loon. Bedroeg de stijging van de loonsom per werknemer in 1969 liefst 10,5%, maar daarentegen de toename van het reëel vrij besteedbaar loon niet meer dan 0,7%, in 1970 zullen die cijfers volgens de schatting van het CPB dichter bij elkaar liggen en 8% resp. 3,2% bedragen.

Betekent dit dus dat de Nederlandse economie haar kwalijke inflatoire trekken begint te verliezen? De beantwoording van die vraag wordt natuurlijk in sterke mate bepaald door de vergelijkingsmaatstaf welke men kiest. Geldt 1969 als norm, dan is het niet zo moeilijk daarbij gunstig af te steken; met een stijging van de prijsindex van de gezinsconsumptie met 7,5% zijn in 1969 alle naoorlogse prijsrecords wel zo ongeveer gebroken. Een raming van de stijging van diezelfde index voor 1970 met 4% mag dan vergeleken met die 7,5% gunstig uitvallen, bepaald laag is zij niet te noemen; 1968 en 1967 bijvoorbeeld lagen beneden die 4%. Terecht zegt het *CEP '70* dan ook: „Op zichzelf beschouwd blijft de prijsstijging evenwel nog aan de hoge kant”.

Gelukkig hoeven in 1970 de binnenlandse partijen niet elkaar exclusief de schuld te geven van de prijsstijging. Het invoerprijspeil mag dan in 1970 net als in 1969 volgens raming met 4% stijgen, het aandeel ervan in de binnenlandse prijsindex is uiteraard relatief groter; de inflatie zal in 1970 voor een vrij aanzienlijk deel een geïmporteerde zijn. Wat wij in 1969 op het stuk van de prijsbeweging hebben doorgemaakt, schijnt in een aantal andere landen (West-Duitsland, Italië en Frankrijk) nú voor de deur te staan.

Het *CEP '70* zegt: „De problematiek van de loon- en

prijsinflatie..... blijft in 1970 — én daarna — bestaan”. De capaciteitsgrenzen van de produktiefactoren worden steeds dichter benaderd. Tezamen met een verkorting van de arbeidsduur zal dit leiden tot een afzwakking in het stijgingstempo van produktie en arbeidsproductiviteit. Andere inflatoire indicators zijn: opnieuw geen overschot op de lopende rekening (al is men — gelukkig — de betekenis van deze indicator steeds meer gaan relativeren¹, een krappe arbeidsmarkt en een verdere daling van de nationale liquiditeitsquote.

De uitkomsten staan en vallen uiteraard met de vooronderstellingen. Vooral bij die „grotendeels in de beleids sfeer” valt wel een enkel vraagteken te plaatsen. Zo dient te worden betwijfeld of er in 1970 inderdaad sprake zal zijn van een „stringent budgetair beleid”. De wil op de Kneuterdijk is ongetwijfeld sterk aanwezig, maar is zij op de andere ministeries voldoende om het budgettaire beleid inderdaad „stringent” te doen zijn? En zal het prijsbeleid ook zo stringent blijven als wordt gezegd? Uit alle hoeken van het bedrijfsleven wordt krachtig aangeschipt tegen de huidige prijzenregeling, waarbij alleen externe kosten mogen worden doorberekend. De vraag is of het Kabinet in de loop van het jaar tegen deze ondernemersdruk bestand zal blijken². Al met al twee inflatoire „reserve” impulsen die als ze loskomen het beeld danig kunnen verstoren.

Komt alles niettemin uit zoals is geraamd dan kan 1970 beschouwd worden als een relatief vrij rustig jaar. Hopelijk zal dit echter geen excuus vormen om het zoeken naar een oplossing voor de loon- en prijsproblematiek op te schorten tot het wéér urgent en daarmee in feite wéér te laat is. En dat behoeft niet lang te duren. Het *CEP '70* zegt althans: „Een becijfering van de gevolgen van mogelijke autonome prijsverhogingen (zoals de verhoging van de omzetbelasting in 1970? dR) en volledige indexering van de lonen aan de prijzen laat zien, dat het gevaar van een versterkte loon- en prijsstijging in 1971 niet denkbeeldig is”. Het is maar dat we het weten.

dR

¹ Zo ook wordt niet meer voortdurend „onze concurrentiepositie” in het geding gebracht.

² Uitlatingen van de nieuwe minister van Economische Zaken wettigen dit „vraagteken”.

inhoud

CEP '70	269
Korthheidshalve	270
Prof. Dr. F. Hartog: De onschuld van planning	271
Prof. Dr. L. H. Klaassen: Investerings in zeehavens	272
Prof. Dr. J. Wemelsfelder: Het „nut” van de prijstheorie (II)	275
Mededelingen	278
Maatschappijspiegel	279
Bedrijfseconomische notities	282
Ingezonden	283
Boekennieuws	286

redactie

*commissie van redactie: h. c. bos,
r. iwema, l. h. klaassen, h. w. lambers,
p. j. montagne, j. h. p. paelinck,
a. de wit*

redacteur-secretaris: p. a. de ruijter

*adjunct redacteur-secretaris:
j. van der burg*

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.*

*Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.*

*Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.*

Korthheidshalve

West-Duitsland heeft weer eens het bewijs geleverd hoe moeilijk het is om de dingen te doen die conjunctureel juist zijn maar politiek (én electoraal, voor zover dat niet hetzelfde is) zwaar op de maag liggen. Schiller, de Duitse minister van Economische Zaken, bleek binnen de regeringscoalitie van SPD en FDP praktisch alleen te staan toen hij belastingmaatregelen wilde invoeren om de oververhitte Westduitse economie af te koelen. Alleen al in januari steeg het consumptieprijspeil met 3,5%; voor 1970 wordt een totale stijging met 6% verwacht. Juist voor Schiller, de kampioen van het „wirtschaftliches Gleichgewicht” én van de revaluatie van vorig jaar is dat natuurlijk een moeilijk te verteren zaak. Zijn in februari jl. (uit hoofde van de Stabilisatiewet) gedane voorstel behelsde een verhoging van de inkomstenbelasting, waardoor de particuliere bestedingen zouden worden ingetoomd. Zijn plan kreeg echter geen steun binnen het regeringskamp, ook niet zijn later geopperde compromisvoorstel de heffing van de inkomstenbelasting d.m.v. vooruitbetalingen enigszins te versnellen. Net als in de nadagen van de „Grote Coalitie” werden ook nu de interne strubbelingen naar buiten gebracht, niet in de laatste plaats door Schiller zelf. In tegenstelling tot destijds echter kreeg hij nu *niet* de publieke opinie achter zich. Integendeel, hij raakte praktisch geïsoleerd. Alleen de directeur van de Bundesbank, Klasen, steunde hem, wel wetend dat als de regering haar budgettaire beleid niet wilde aanpassen aan de conjuncturele situatie, de Bank natuurlijk weer de ondankbare taak zou krijgen op de monetaire rem te trappen. De regering kwam uiteindelijk met het plan voor de dag de particuliere bestedingen in te perken, niet door belastingverhoging maar door stimulering van de besparingen. Daarnaast wil men — de bekende bezweringsformule als men het helemaal niet meer ziet — de overheidsuitgaven weer eens zien in te snoeren. Dat de effectiviteit van de maatregelen niet erg hoog aanslaat bewijst de recente aankondiging van de Bundesbank dat het officiële disconto met liefst 1½% wordt verhoogd (van 6 tot 7½%). Waarmee a. de hoogste Westduitse monetaire autoriteit zijn ongenoegen laat blijken over het conjunctuurbeleid van de regering-Brandt, b. het internationale monetaire streven om het rentepeil te verlagen de das wordt omgedaan, en c. opnieuw blijkt dat men de politieke consequenties van conjunctuurpolitieke maatregelen laat prevaleren boven de economische noodzakelijkheid ervan. Curieus zijn overigens de reacties in West-Duitsland op de discontoverhoging. Het doet lichtelijk hypocriet aan de laatste als „surrogaatoplossing” te zien afgeschilderd, uitgerekend door degenen die de oorspronkelijke voorstellen van Schiller niet wensten te steunen. (dR)

Het antwoord op de vraag „Wie zal dat betalen?” heeft de Stuurgroep-Steenkamp in het ontwerp van een kernprogramma voor de KVP terecht tot het laatst bewaard. De geijkte wegen worden aangewezen: afweging van bestaande tegen nieuwe overheidstaken, efficiency-onderzoek, nieuwe methoden van kritische beoordeling van overheidstaken, meer ruimte voor het profijtbeginsel en „marktdemocratie”, vergroting van de besparingen door het bezitsvormingsbeleid. Tenslotte wordt erkend dat men er niet onder uitkan de belastingdruk te verzwaren. Meer concreet wordt bepleit de komende vier jaar de groei van de belastingmiddelen te doen uitgaan boven de groei van het nationale inkomen met maximaal ½% van het nationaal inkomen per jaar, waardoor de belastingdruk in vier jaar tijds zou stijgen van 29 tot 31%. De groei van de overheidsuitgaven in de jaren '60 en de verwachtingen daaromtrent voor het komende decennium wettigen de vraag: en na die vier jaar? Daarop geeft het ontwerp-kernprogramma geen antwoord. Toegegeven: op deze vraag weet praktisch niemand het antwoord. Men erkent in brede lagen de noodzaak van stijging van de overheidsuitgaven, maar men ziet ook in dat men niet eeuwig kan doorgaan met het verzwaren van de belastingdruk. Maar waar moet men het dan vandaan halen? Hier en daar gaan stemmen op die meer radicale oplossingen voorstaan, althans deze ernstig willen overwegen. Daartoe behoren bijv. ideeën om in de welzijns- en onderwijs-sector te breken met de verzuilde organisatievormen, of de suggestie van Prof. van de Klundert in *ESB* van 25 februari jl. het postulaat van de volledige soevereine consument op de helling te zetten. Het wordt tijd dat men ook het uitwerken van dit soort suggesties niet schuwt. (dR)

De onschuld van planning

Ons land kent een Centraal Economisch Plan. Eén dag 'in het jaar haalt het de voorpagina's van de kranten. Eén week in het jaar staat het in de belangstelling bij de economen die niet bij de voorbereiding betrokken waren. Dit staat in sterke tegenstelling tot de communistische economische plannen, die in de betrokken landen het hele leven beheersen. Er zijn dan ook verschillende soorten economische plannen. Welgeteld zijn het er drie, als wij de betrekkingen tussen economische planning en economische politiek als maatstaf nemen.

De meest omvattende vorm doet zich voor als het plan, althans in de productiesfeer, in de plaats treedt van de particuliere economische beslissingen. Bij de tweede vorm is er wel een particulier bedrijfsleven, maar dat krijgt vanwege het plan taakstellingen op. Het kan daarover meepraten, en de taakstellingen worden door particuliere beslissingen onder invloed van overheidsmaatregelen zo goed mogelijk benaderd. Dit is de voornaamste karaktertrek van de Franse planning. De derde vorm is indicatieve planning. De plancijfers zijn dan niet anders dan voorwaardelijke voorspellingen, die voor niemand bindend zijn. Dit is de Nederlandse vorm. Daar is dus geen onvertogen woord op het gebied van geleide economie bij. Het indicatieve plan is volkomen onschuldig.

Waarom doen we het dan, en waarom noemen we deze berekeningen eco-

nomische planning? We doen het omdat we het wettelijk verplicht zijn. De Wet Centraal Economisch Plan van 1947 schrijft voor dat er op gezette tijden een Centraal Economisch Plan moet worden uitgebracht. We noemen het planning omdat de wet van „plan” spreekt. Zouden we op dit moment een economisch rekenapparaat op hoog niveau oprichten, dan zouden we het vermoedelijk conjunctuurbureau noemen. Want dat is in feite de functie van het Centraal Planbureau. Maar 1947 was een andere tijd. Economische planning had toen nog enigszins het aureool van een nieuwe methode, gericht op het voorkomen van economische onevenwichtigheden.

Ook de definitie die de wet geeft van een Centraal Economisch Plan is door de tijd uitgehold. Men spreekt daar van „een evenwichtig samenstel van schattingen en richtlijnen”. De term „richtlijnen” wijst er op dat oorspronkelijk ook in Nederland gedacht is aan taakstellende planning. Maar het is in feite een andere kant opgegaan. Op één punt betekende de wet van 1947 al een schrede terug. Nog in 1946 werd het voorlopige plan aangeduid als Nationaal Welvaarts-Plan. Voor deze juichende titel was dus de veel nuchterder en bescheidener term Centraal Economisch Plan al in de plaats gekomen.

Had het ook anders kunnen gaan? Naar alle waarschijnlijkheid niet. Als men de planning situeert in het vlak van het verstrekken van adviezen, en niet tegelijk een regeringsdienst tot uitvoering van het plan opricht, blijft het uitvoerende economisch beleid volledig in handen van de bestaande beleidsorganen. Die waken er zorgvuldig voor dat de economische plan-

ning vrijblijvend blijft. Het CPB mag een spoorboekje samenstellen, maar de beleidsorganen beslissen of er gereisd wordt. Dat spoorboekje bevat de kwantitatieve betrekkingen tussen wat men noemt bepalende en afhankelijke factoren. Van belang is met name de berekening van de gevolgen van wijziging in instrumenten van economische politiek in bepaalde doses. Deze onderlinge verbanden doen denken aan een spoorboekje, en vandaar de naam. Maar men kan ook de nadruk leggen op het etaleren van mogelijkheden die een spoorboekje biedt. Als het CPB heeft gesproken ligt alles nog open. Maar we weten dan *hoe* het open ligt.

Wij worden daarom niet geregeerd door de formules van het CPB. Die vergroten alleen de mogelijkheid om zinvol te regeren. Zonder planning zou er misschien zelfs eer meer dan minder geregeerd worden, omdat de aandacht thans meer gericht is op het economische klimaat dan op de verdeling van paraplu's. Anders gezegd: de grote lijnen krijgen meer aandacht en de nadruk valt minder op gedetailleerd ingrijpen. Als het laatste toch gebeurt is het niet dank zij maar ondanks de planning.

En dan te bedenken dat de planning-gedachte, ook in het personele vlak (Vos en Tinbergen), stamt uit het plansocialisme van de jaren dertig! Het Plan van de Arbeid was de vader van het Centraal Economisch Plan. Maar de generatiekloof is hier vermoedelijk groter dan in enig gezin. Zo krijgen ideeën hun eigen vaart als ze eenmaal los zijn van hun wortels. Overigens behoeft onschuldig niet te betekenen onnuttig. Maar dat is een ander verhaal.

Investerings in zeehavens

Enige notities over het sociaal-economisch effect

Welke principes dienen te gelden bij het bepalen van de wenselijkheid van verdere investeringen in zeehavens? Over dit probleem heeft zich in een aantal vergaderingen een discussiegroep gebogen, bestaande uit vertegenwoordigers van de Kamer van Koophandel te Rotterdam, de havenbedrijven van Rotterdam en Amsterdam, het Centraal Planbureau, het Openbaar Lichaam Rijnmond, Rijkswaterstaat, de Studiefdeling van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, de Rijksplanologische Dienst, het Nederlands Economisch Instituut en het Nederlands Vervoerswetenschappelijk Instituut. Resultaat van het werk van deze groep is het onderstaande artikel, waarin een aantal uitgangspunten voor het zeehavenbeleid wordt geformuleerd.*

Bij een definitie van een zeehaven kan men zowel van een engere als van een wijdere definitie uitgaan. De meest nauwe en meest acceptabele definitie is dat de haven bestaat uit die voorzieningen, die het binnenkomen en aanleggen (aan kade of pier) van schepen mogelijk maken, en uit de haventerreinen die nodig zijn voor het laden en lossen van schepen. In de *Statistische Mededelingen* van het Bureau voor Statistiek der gemeente Amsterdam (Nr. 148, 1963) wordt een overeenkomstige technische definitie van een haven gegeven. Deze luidt:

„De haven in technische zin kan als volgt worden gedefinieerd. De voor schepen toegankelijke watervlakten, begrensd door kademuren en/of andere oevervoorzieningen, waar aan schepen ligplaats wordt geboden, alsmede de aangrenzende terreinen, met de eventueel daarbij behorende accommodatie”.

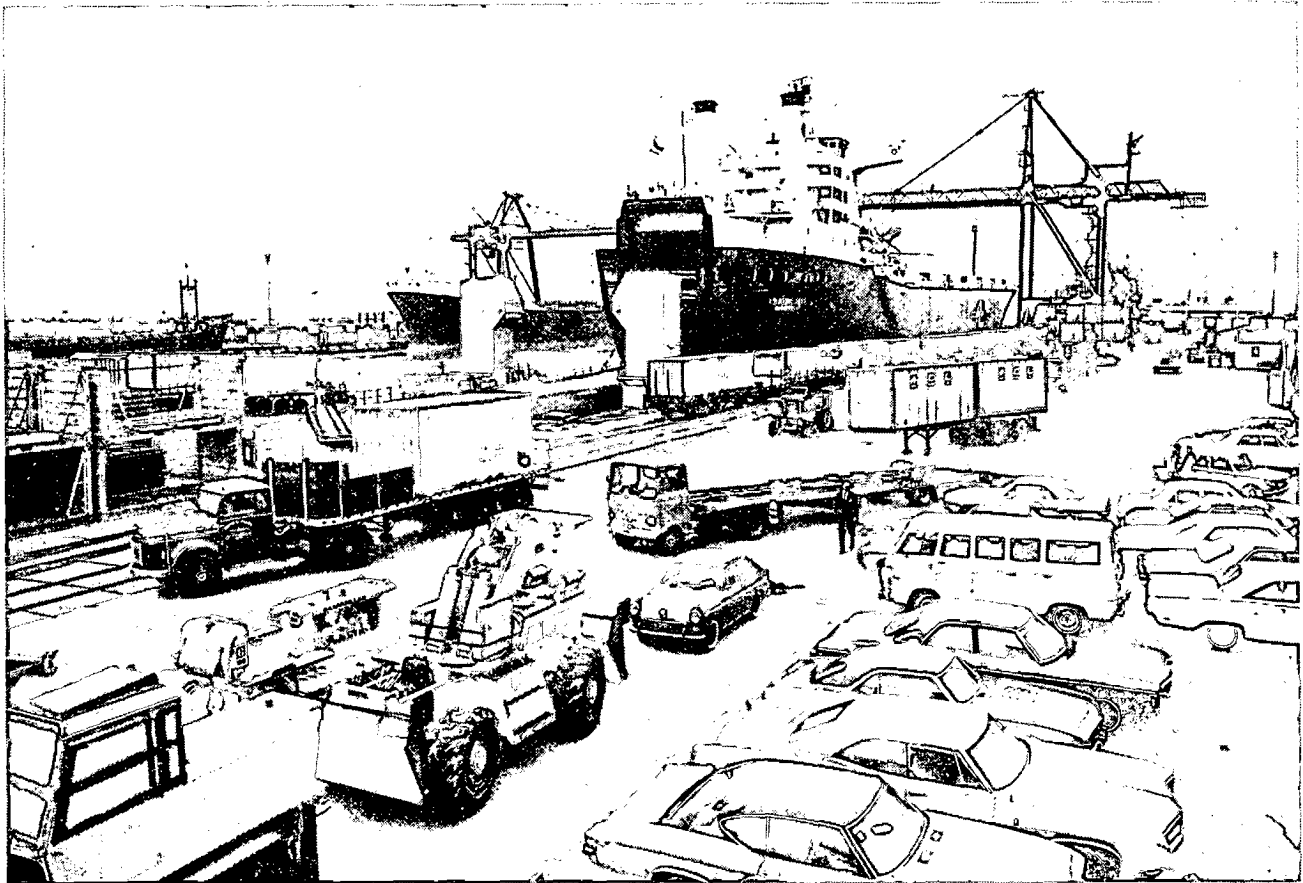
Het voorgaande houdt in dat de havengebonden industrieën die zich daadwerkelijk in een havengebied vestigen voor een deel kunnen worden beschouwd als een gevolg van de investering in de haven zelf. Zij zijn voor dit gedeelte van deze investeringen de consequentie. Opgemerkt moet echter worden dat in de tijd gezien ook een omgekeerde volgorde denkbaar is. Daarnaast is het denkbaar dat, als gevolg van de investering in de haven, activiteiten ontstaan buiten het havengebied. Het is zeer wel mogelijk dat deze op grotere afstanden van de eigenlijke haven plaatsvinden, hetzij in andere regio's van hetzelfde land, hetzij buiten de landsgrenzen.

Wanneer derhalve van de sociaal-economische effecten van een haven wordt gesproken dient duidelijk gemaakt te worden voor welke regio's deze effecten gelden. De meest enge benadering zou zijn deze effecten te berekenen voor de havenregio zelf. In een ruimere benadering worden de gevolgen voor de nationale economie als geheel bezien, terwijl bij de meest ruime opvatting ook internationale gevolgen in de berekening worden betrokken. Bij deze laatste benadering dient te worden bedacht dat dan een deel van de overwegingen voor het al of niet uitvoeren van een bepaalde investering is gelegen in de grootte van het effect, dat deze investering buiten de landsgrenzen heeft. Het buitenlandse genoten voordeel wordt dan als een opbrengst beschouwd.

Een dergelijke procedure lijkt slechts zinvol als het buitenland ditzelfde doet. In dat geval zal er een optimale allocatie van produktiemiddelen in mondiaal verband tot stand komen. Is het evenwel zo, dat de buitenlandse overheid strikt nationaal redeneert (en hiervoor zijn maar al te duidelijke aanwijzingen), dan lijkt het zinvol bij de berekeningen het buitenlandse genoten effect afzonderlijk te vermelden. De uiteindelijke beslissing van al dan niet in de haven te investeren kan dan tot stand komen op grond van een kwantitatieve expliciete weging van het nationale en het internationale effect.

Behalve een spreiding van de effecten over de regio's geldt ook een spreiding in de tijd. Verschillende effecten, optredend als gevolg van een infrastructuurverbetering, zullen onmiddellijk optreden (voordelen voor het bestaande verkeer), andere volgen later. Bij de effecten op kortere termijn denken we aan die welke optreden doordat het bestaande verkeer onmiddellijk van de tot stand gebrachte verbetering profiteert. De daaruit resulterende kosten- en tijdsbesparingen vormen de korte-termijneffecten. De verbeteringen zullen op langere termijn bijv. leiden tot vestiging van activiteiten in het havengebied resp. een afremmen of zelfs wel absoluut verminderen van activiteiten elders. Dit impliceert een regionale en sectorale verschuiving van activiteiten in het land. De netto bijdrage hiervan tot het nationale inkomen kan als effect van de investering worden beschouwd, waarvan de bijdragen tot het nationale in-

* Van de discussiegroep maakten deel uit: Drs. F. W. Adriaanse (plv. Drs. H. H. Hoogendonk), Drs. J. A. Bourdrez, Dr. R. J. P. van Glinstra Bleeker, Drs. J. M. C. Hagenaar (plv. Drs. R. T. Sperling), Drs. D. Hazelhoff, Dr. W. Horn, Drs. H. H. Horsting, Prof. Dr. L. H. Klaassen (tevens rapporteur), Drs. E. D. J. Kruijtbosch, Prof. Dr. H. C. Kuiler, Drs. A. J. Middelhoek, Drs. H. J. Noortman, Prof. Drs. E. H. van de Poll, Dr. P. E. Venekamp, Drs. M. C. Verburg.

„Op- en overslagbedrijvigheid” (foto: Gemeentelijk Havenbedrijf Rotterdam)

komen als nationale baten kunnen worden beschouwd. Hierop komen wij nader terug.

Berekeningen van het effect dat per saldo optreedt dienen zodanig te worden opgezet dat de baten en kosten worden vastgesteld voor verschillende periodes.

Of het effect dat per saldo optreedt zodanig is dat tot investering kan worden besloten kan in principe slechts worden vastgesteld, indien dit effect gunstiger is voor de haven dan voor andere denkbare projecten. Uitgaande van een gegeven hoeveelheid kapitaal dienen de effecten voor alternatieve projecten (zowel naar plaats als naar aard) te worden berekend. Op grond hiervan kan de relatieve aantrekkelijkheid van de haveninvesteringen volgens nationaal-economische maatstaven worden bepaald.

Dit impliceert dat in theorie een aantal vergelijkende berekeningen simultaan dient te worden uitgevoerd. De investeringen die hierbij het gunstigste effect op het nationale inkomen hebben, dienen de hoogste prioriteit te genieten. Bij al deze berekeningen dienen de baten van de zeehavenontwikkeling verminderd te worden met de kosten van alle voorzieningen, die dienen te worden getroffen om aantasting van het milieu te voorkomen.

Tariefpolitiek

Een belangrijk punt bij de bepaling van de sociaal-economische voor- en nadelen van een haven is de tariefpolitiek, die de haven voert ten aanzien van het gebruik van de haven. Een laag haventarieft werkt stimulerend op de havenactiviteiten via de lage prijzen van de aangevoerde goederen. Indirect hierdoor gestimuleerde effecten kunnen aanzienlijk zijn. Een hoog haventarieft heeft het omgekeerde

effect. Bij de nationaal-economische berekeningen is het doel een dusdanig tarief te bepalen, dat de som van directe en indirecte effecten maximaal is. In het algemeen geldt dat het totale effect van een infrastructuurverbetering maximaal is indien het berekende tarief gelijk is aan de marginale maatschappelijke kosten op lange termijn. Daarbij worden onder kosten verstaan de kosten berekend op basis van de werkelijke schaarsteverhoudingen. In het voorgaande was reeds duidelijk dat onder directe baten dienen te worden verstaan de havengelden, vermeerderd met de opbrengsten van de verhuurde haventerreinen. Als indirecte opbrengsten kan worden beschouwd de toegevoegde waarde van activiteiten, die door het aanleggen resp. verbeteren van havens worden gestimuleerd. Dit zijn:

1. op- en overslagbedrijvigheid,
2. andere vervoersbedrijvigheid,
3. industriële expansie,
4. overige activering van bedrijvigheid.

Uit een en ander volgt dat het denkbaar is, zo men zich op het nationale standpunt stelt, dat een tariefdifferentiatie tussen transitio enerzijds en in- en uitvoer anderzijds zinvol is. Bij transitio immers komen de indirecte effecten voor een deel een andere natie ten goede, hetgeen betekent dat deze activiteiten een lagere baten/kostenverhouding te zien geven.

Uit het voorgaande blijkt reeds dat tot investering in een haven slechts dan kan worden besloten indien vaststaat, dat deze investering een hoger sociaal-economisch rendement oplevert dan andere investeringen. Dit betekent in feite dat bij iedere investering als kosten dienen te worden beschouwd de baten, die de daarmee gemoeide investeringsbedragen in een andere aanwending zouden hebben opge-

leverd. Dit betekent dat het niet voldoende is, het sociaal-economisch effect in absolute zin te beoordelen, doch dat wel degelijk rekening dient te worden gehouden met de opbrengsten die de factoren arbeid, kapitaal en grond in een andere aanwending zouden hebben gehad. Met andere woorden, de netto baten van de investeringen in de haven plus die van de daarop volgende investeringen zullen dienen te worden afgewogen tegen de netto baten die een gelijke investering in een andere sector en/of in een andere regio opgeleverd zou hebben. Beperken wij ons hier voor een ogenblik tot mogelijke infrastructurele investeringen in de eigen of andere regio's, waar blijkens de ervaring zeer aanzienlijke rendementen worden behaald, dan zal het duidelijk zijn dat ook van de investeringen in de havens mag worden verwacht dat zij tenminste hetzelfde rendement opbrengen als in deze gevallen wordt behaald.

Subsidiepolitiek en indirecte effecten

Bij het voorgaande dient een tweetal aantekeningen te worden gemaakt. De eerste betreft de stelling dat een optimaal resultaat wordt bereikt (ook internationaal) indien de haventarieven de marginale kosten op lange termijn van het gebruik van de haveninfrastructuur weerspiegelen. Dit geldt slechts, indien en voor zover ook concurrerende havens eenzelfde standpunt innemen. Wanneer evenwel (hetgeen in feite gebeurt) buitenlandse havens hun haventarieven beneden deze kostprijs vaststellen, juist om daardoor de indirecte effecten te kunnen vergroten, zal een navolging van deze politiek zinvol kunnen zijn, indien en voor zover de natuurlijke voordelen die de haven in kwestie biedt niet zodanig zijn dat een niet gesubsidieerd tarief voor de gebruiker altijd nog voordeliger is dan het wel gesubsidieerde tarief in de concurrerende haven. Dit impliceert, dat het argument dat bijvoorbeeld Hamburg een subsidiepolitiek van de haven voert, op zich nog onvoldoende motief is voor de haven van Rotterdam om dit ook te gaan doen. Eenzelfde argumentatie geldt met betrekking tot eventueel verstrekte vestigingsplaatspremies.

De tweede aantekening betreft de indirecte effecten. Vooral grote havens hebben de neiging tot centra van zeer specifieke industriële producties te worden, en met name zgn. basisindustrieën aan te trekken. De effecten die deze industrieën hebben op het milieu beperken zich bepaaldelijk niet tot het scheppen van inkomen, doch dragen ook in zeer sterke mate bij tot de verontreiniging van lucht en water. Ook zijn de gevaren, verbonden aan het transporteren van bepaalde stoffen, zeer reëel.

De juiste procedure bij de calculatie van het netto effect zou dienen te zijn, dat standaarden worden gesteld zowel ten aanzien van de mate van lucht- en waterverontreiniging als ten aanzien van de omvang der mogelijke gevaren bij transporten die nog acceptabel zijn, en dat de extra kosten voor het niet doen overschrijden van deze grenzen worden afgetrokken van het door deze industrieën gecreëerde additionele inkomen. Deze kosten dienen uiteraard aan de veroorzakers daarvan, dus aan de betrokken industrieën te worden doorberekend. De concurrentie tussen de havens verhindert deze eenvoudige regel rigoureuus van toepassing te verklaren. Aangezien de mate van lucht- en waterverontreiniging niet slechts afhankelijk is van de soort industrie, doch mede van de omvang van deze industrie, betekent dit dat deze kosten per geproduceerde eenheid hoger zullen zijn in plaatsen met zeer geconcentreerde industriële complexen dan bij spreiding van industrieën. Een extra raffinaderij in het Nieuwe Waterweggebied zal

Surinaamse ambtenaren:

van elke drie Nederlandse vakbonden
zijn er twee overbodig

Cruyff bereikt zijn doel niet:

hij heeft de Spaanse grensrechters tegen

Schrijverswens:

alle bibliotheken bank van lening

Ajax-Carl Zeiss Jena:

hoger beroepsvoetbal

Westduits dilemma:

Westberlijns Stop(h)verbod

Nieuw rentewinstdelend tarief:

levensverzekeraars gaan met De Tijd mee

(ongecorrigeerd)

dus beduidend meer kosten voor het handhaven van minimum standaarden voor lucht- en waterverontreiniging met zich meebrengen dan eenzelfde raffinaderij in bijv. het Sloegebied waar de luchtverontreiniging nog van weinig betekenis is. Hier staat tegenover dat de afvalproductenverwerking op grotere schaal zekere compenserende voordelen kan bieden.

Vastgesteld wordt voorts dat in de praktijk berekeningen, als hierboven aangeduid, toen de commissie haar werkzaamheden begon slechts zelden werden uitgevoerd. Dit betekent dat vele beslissingen tot uitbreiding op onvoldoende economische gronden werden genomen en daardoor een gevoel van onbehagen was gaan ontstaan bij de bevolking in de betrokken streek. Dit gevoel betreft de vraag of indien al een dusdanige uitbreiding gewenst is, deze wellicht niet elders nog rendabeler zou kunnen zijn. Aangezien veelal de bij uitbreidingen gegeven toelichting hierover geen enkele informatie verschaft en de gebruikte argumenten in het algemeen gesproken uitzonderlijk vaag zijn, is dit gevoel niet alleen begrijpelijk doch ook volkomen terecht. Slechts een meer wetenschappelijke benadering van het investeringsvraagstuk in de havens kan tot een goede oplossing van deze problematiek leiden.

Tijdens haar werkzaamheden heeft de studiegroep echter reeds als een katalysator gewerkt. De uitwisseling van gegevens en ervaringen heeft er de stoot toe gegeven dat alom in den lande het onderzoek op dit gebied serieus ter hand is genomen. De Rijksoverheid heeft diverse studieopdrachten gegeven en ook het overlegorgaan Zuid-West-Nederland heeft het nodige onderzoek geëntameerd. Een werkgroep van het Centraal Planbureau is momenteel bezig met een onderzoek naar de voor- en nadelen van verdere uitbreidingen van zeehavenactiviteiten. Het Nederlands Economisch Instituut is ingeschakeld bij de beoordeling van het Engelse Foulness-project. Bij al deze projecten zullen de hierboven vermelde principes in acht worden genomen. Het lijkt zinvol in de toekomst de groep steeds dan bijeen te roepen wanneer bereikte resultaten van één dezer onderzoeken ter tafel komen.

L. H. Klaassen
(rapporteur)

Het „nut” van de prijstheorie

Moet de prijstheorie (gedeeltelijk) uit de leerboeken worden geschrapt?(II)*

In een eerste artikel werden enige algemene inleidende kanttekeningen gemaakt. In deze tweede bijdrage wordt de vraagstelling méér specifiek bezien. De schrijver, Prof. Dr. J. Wemelsfelder, komt tot de conclusie dat indien men een theorie als „nuttig” beoordeelt op grond van criteria als empirische inhoud en deductieve kracht de vraag, of bepaalde delen van de prijstheorie gevoeglijk uit de leerboeken kunnen worden geschrapt, bevestigend kan worden beantwoord. In dit waardeoordeel is mede begrepen het argument dat een leerboek een aanslag doet op de beperkte tijd van een studerende.

Het empirisch gehalte van de prijstheorie

Het marktmechanisme. Een belangrijk onderdeel van de prijstheorie waaraan elk leerboek van de economie relatief veel aandacht schenkt, vormt de theorie van de marktvormen, en in samenhang daarmee de theorie van het ondernemersgedrag.

Meestal begint men met een bespreking van de marktform van de volledige concurrentie. Daarna volgen die van het monopolie, de monopolistische concurrentie en het oligopolie. Vervolgens wordt meestal de „marginale gedachte” uitvoerig uitgewerkt teneinde te komen tot een verklaring van de vraag naar en de prijsvorming van produktiefactoren.

Bij de bespreking van het ondernemersgedrag wordt eerst het kostenverloop nader bezien. Meestal wordt uit een systeem van iso-produktiecurves een kostencurve afgeleid, die het geval van toenemende kosten representeert. Soms wordt ook een classificatie gegeven, zodat drie gevallen van kostenverloop worden onderscheiden, te weten: a. toenemende kosten; b. afnemende kosten; en c. constante kosten. Reeds bij voorbaat zij vastgesteld dat zo'n classificatie géén ruimte biedt voor falsificatie in de zin van Popper. Dit soort indelingen is uitpuutend en zegt niets over de empirie. Het is een argument dat men eigenlijk al terug vindt in een befaamde discussie tussen Clapham¹ en Pigou², bijna vijftig jaar geleden over „empty economic boxes”. In deze discussie stelt Clapham, dat de indeling in de drie gevallen van „increasing, decreasing en constant returns” nietszeggend is. Het antwoord van Pigou dat deze indeling een negatieve conclusie mogelijk maakt, namelijk dat men hiermee kan aantonen dat de stelling dat een omzetbelasting niet noodzakelijkerwijs volledig in de prijs tot uitdrukking komt, is uiterst mager. Wanneer men dan ook op basis van het voorafgaande naar een uitspraak zoekt die enige voorspellende waarde heeft, dan zou men hoogstens kunnen stellen dat er in een productieproces meestal wel een stadium komt waarin afnemende kosten in toenemende kosten overgaan. Dit is een uitspraak met grote voorspellende kracht, maar zo mager dat deze bijkans als een „common-sense”-predictie kan worden gekwalificeerd. Ondanks vele onderzoeken lijkt de stand

van de discussie nog niet veel verder dan die tussen Clapham en Pigou, een halve eeuw geleden. Men heeft voor zo'n voorspelling ook geen wetenschappelijk handboek nodig.

Nog moeilijker wordt het wanneer wij naar het economisch systeem kijken zoals dat volgens de leerboeken onder invloed van het ondernemersgedrag functioneert. De meeste leerboeken baseren zich daarbij op de hypthese van de naar maximale winst strevende ondernemer (waarover later meer). Op basis van deze hypthese en de veronderstelling dat onder toenemende kosten wordt gewerkt, onderscheidt men een evenwicht op korte en een op lange termijn. Bij het evenwicht op lange termijn valt onder volledige mededinging de prijs samen met het minimum punt van de kostencurve. Bij monopolistische concurrentie raakt in de evenwichtssituatie de vraagcurve aan de kostencurve. Ook wanneer wij de theorie in haar gebruikelijke, meest ruime formulering nemen, namelijk als een tendentie naar evenwicht, dat door verstorende factoren nooit wordt bereikt, dan komen wij met deze theoretische gedachten niet erg ver. Immers men kan het bovenstaande op verschillende manieren interpreteren:

- óf wel men bedoelt te zeggen dat wanneer aan alle voorwaarden wordt voldaan die voor het bereiken van het evenwicht gelden, dit evenwicht wordt bereikt. De theorie is dan een zuivere tautologie;
- óf wel men bedoelt te zeggen dat een tendentie naar het geschetste evenwicht aanwezig is, maar in dit opzicht ontbreekt iedere empirische evidentie. De neiging tot fusionering falsificeert veeleer deze uitspraak;
- óf wel men bedoelt te zeggen dat indien een aantal „verstorende” factoren (bijv. de ontwikkeling van de techniek) constant zou worden gehouden er een tendentie naar evenwicht zou zijn; maar deze uitspraak kan niet

* (1) in „ESB” van 4 maart 1970, blz. 252—255.

¹ J. H. Clapham: *On empty economic boxes*, in „*Economic Journal*”, 1922.

² A. C. Pigou: *Empty economic boxes: a reply*, in „*Economic Journal*”, 1922.

of nauwelijks gecontroleerd worden en ook al zou zij gecontroleerd kunnen worden, dan is de uitspraak niet erg relevant.

Ten aanzien van de evenwichtssituatie die onder monopolistische concurrentie tot stand zou komen (de vraagcurve raakt aan de kostencurve) geldt het bovenstaande wellicht in nog sterkere mate (directe waarneming leert immers dat de basis-hypothese waarvan deze theorie uitgaat, namelijk dat alle bedrijven die in monopolistische concurrentie tegenover elkaar staan, identieke kosten- en vraagcurves hebben, in het geheel niet opgaat).

Wanneer men in dit opzicht tracht om uitspraken te destilleren die een predictief karakter hebben, dan blijkt ook dat niet veel op te leveren.

Het marginalisme. Het marginalisme in de prijstheorie gaat uit van het streven naar winstmaximalisatie. Op basis van hypothetische, differentieerbare kosten- en opbrengstfuncties en genoemd streven, worden conclusies getrokken ten aanzien van de prijsvorming van goederen, de omvang van de produktie, de vraag naar produktiefactoren en de prijsvorming van produktiefactoren.

Van vele kanten zijn de hierboven summier aangeduide theoretische beschouwingen aangevallen. In het algemeen wordt hierbij gesteld: a. dat het onjuist is om te veronderstellen dat de winst wordt gemaximaliseerd; en b. dat vele andere variabelen het beleid van de ondernemer bepalen.

Wij zullen geen volledige opsomming geven van wat in dit verband zoal te berde wordt gebracht. Met het aangeven van enkele saillante punten zal hier worden volstaan³.

1. Bij het ondernemersgedrag speelt niet alleen de winst, maar eventueel ook de behoefte aan vrije tijd een rol.
2. Bij het ondernemersgedrag speelt ook de behoefte aan zekerheid een belangrijke rol. Deze kan het streven naar maximale winst temperen.
3. De ondernemer kent zijn kosten- en afzetcurves niet, en kan dus zelfs niet maximaliseren.
4. De ondernemer streeft vaak niet naar een zo groot mogelijke winst, maar naar handhaving van het marktaandeel.
5. Psychologische factoren zoals „aspiratieniveau” of „status” zijn in de praktijk belangrijke factoren die met het economisch motief interfereren.
6. Het gaat niet om een „maximizing behaviour”, maar om een „satisficing behaviour”, d.w.z. om een beleid dat „bevredigend” is en goed genoeg om te voldoen aan het complex van behoeften dat binnen een onderneming werkzaam is.

Wanneer wij het bovenstaande samenvatten, dan zou men kunnen stellen dat het realiteitsgehalte van de marginale theorie zoals deze in alle leerboeken voorkomt in twijfel wordt getrokken. Men kan, zo kan men voorts stellen, met deze theorie geen concrete voorspellingen doen op het gebied van de omvang van de produktie, de hoogte van de prijs, de omvang van de investeringen, de vraag naar produktiefactoren enz.

Nu moet men met kritiek op het realiteitsgehalte van een theorie voorzichtig zijn. Relevant is in dit opzicht immers slechts de vraag of een bepaalde theorie voldoende bevredigend verklaart of voorspelt wat zij zich ten doel stelt, ofwel dat haar voorspellingen beter zijn dan die van alternatieve theorieën. Een weerbericht dat niet de omvang van de neerslag kan voorspellen, maar wel kan voorspellen of er neerslag komt, blijft immers waardevol. Zo

is ook een theorie die geen details, maar grote lijnen voorspelt waardevol.

Machlup heeft dan ook in een recent artikel⁴ uitvoerig het marginalisme verdedigd tegen de aanvallen die er op zijn ondernomen. Wat het „satisficing behaviour” betreft, lijkt het een onmogelijke zaak om enig systeem aan te brengen in het volgende, door Machlup ietwat spottend opgesomde, complex aan variabelen: trots, eigenwaarde, gemak, prestige, aspiratieniveau, streven naar welvaart, streven naar macht, streven naar zuiverheid, streven naar een grote staf, streven naar een zuiver geweten, streven naar uitgaven met publiek nut etc. Uit een oogpunt van voorspellingen kan men met deze wirwar van variabelen niets aanvangen. Men lijkt er mee dood te lopen en de uitspraak dat het ondernemersbeleid er op is gericht om een complex van behoeften te bevredigen mondt gemakkelijk uit in de lege stelling dat de ondernemer handelt zoals hij handelt. De theorieën die de nadruk leggen op „satisficing behaviour” zijn tot nu toe uit een oogpunt van praktische bruikbaarheid dan ook niet erg indrukwekkend geweest.

Hiertegenover stelt Machlup de marginale theorie die in elk geval zoveel voorspellende kracht heeft dat zij de richting van bepaalde veranderingen kan aangeven. Een eenvoudig voorbeeld kan deze stelling illustreren. Hogere invoerrechten zullen tot grotere produktie leiden in de beschermde markt. De theorie voorspelt de richting van de verandering. Deze opvatting staat in feite diametraal tegenover die van Lowe die van mening is dat de gangbare theorie juist in dit opzicht tekortschiet.

Toch lijkt de stelling van Machlup niet bepaald sterk. Allereerst rijst de vraag of het inderdaad juist is om te stellen dat de richting van de verandering vast staat. Wanneer de lonen niet te sterk stijgen, staat de richting van de verandering van de prijzen niet vast, omdat de ondernemers zowel geprikkeld kunnen worden tot efficiency en daarmee tot grotere produktie als tot het afstoten van arbeiders en tot kleinere produktie. Wanneer de lonen sterk stijgen in één bedrijfstak, hangt véél af van wat er met de lonen in andere bedrijfstakken gaat gebeuren, enz. Prijsdaling kan evenzeer — onder dynamische omstandigheden — uiteenlopende gevolgen hebben. De richting van de verandering is lang niet zeker. Algemeen geformuleerd: Er kunnen slechts uitspraken met een uiterst magere empirische inhoud worden gedaan. Zo'n uitspraak is bijvoorbeeld dat de bedrijven in het algemeen zullen streven naar een overschot boven gemaakte kosten. Ook voor deze uitspraken heeft men geen economische „wetenschap” nodig. Zo te zien kan men met de prijstheorie in de leerboeken niet zo veel aanvangen.

Wanneer men aan de hierboven weergegeven evaluatie twijfelt, of deze te negatief vindt, is nog een andere benadering van onze vraagstelling denkbaar. Wanneer men met Popper zou stellen dat de stand van de wetenschap kan worden omschreven als alles wat (nog) niet gefalsificeerd is, dan moet men zich ten aanzien van de prijstheorie dus

³ J. McGuire: „Theories of business behaviour”, Prentice Hall 1964, geeft een uitvoerige behandeling van vele ondernemersgedragtheorieën.

⁴ F. Machlup: Theories of the firm, in „American Economic Review”, maart 1967.

afvragen wat nu als al of niet gefalsificeerd kan worden beschouwd. Dat inzicht zou men zich als volgt kunnen verwerven: Men kan zich in gedachten een experiment voorstellen waarbij vijftig top-experts op het gebied van de prijstheorie op een wereldcongres zouden trachten te formuleren op welke voorspellende uitspraken uit de prijstheorie zij zich zouden kunnen verenigen of liever welke zij als (nog) niet gefalsificeerd beschouwen. Deze collectie uitspraken zou dan de „stand van de wetenschap” weergeven. Het lijkt hoogst onwaarschijnlijk dat de „stand van de wetenschap” dan uit méér zou bestaan dan een kleine collectie gemeenplaatsen. De schrale oogst zou in schrille tegenstelling staan tot de empirische inhoud van andere wetenschappen.

Confrontatie conclusies met die van Lowe

Bovenstaande conclusies zijn conform de conclusies van Lowe. Alleen rijst de vraag of de empirische inhoud van de theorie nu vroeger groter is geweest dan thans, zoals Lowe stelt, met andere woorden: is de onderliggende realiteit chaotischer geworden?

Het lijkt moeilijk om een ongenueanceerd antwoord op deze vraag te geven. Enerzijds zijn oligopolistische elementen in de markt vormen toegenomen, waardoor méér onzekerheid is ontstaan. Anderzijds zijn conjunctuurschommelingen geringer geworden, waardoor de predictiemogelijkheden zijn verbeterd. Het lijkt dan ook beter om de vraag naar de historische ontwikkeling te laten rusten en de aandacht te concentreren op een méér systematische analyse — hoofdstuk voor hoofdstuk — van de empirische betekenis van de economische theorie. De prijstheorie werd in het voorafgaande als voorbeeld genomen.

De deductieve kracht van de prijstheorie

Onze reis is nog niet ten einde. De betekenis van een theorie — in de zin van praktische bruikbaarheid — hoeft niet altijd gelegen te zijn in haar empirische inhoud. Een theorie kan ook van betekenis zijn door haar „deductieve kracht”. Hieraan ontleent de wiskunde zijn betekenis. Zo is het zéér wel denkbaar dat een theorie empirisch „arm” is, d.w.z. gebaseerd op enkele algemene eenvoudige premissen, maar dat op deze premissen een rijke deductieve theorie is gebouwd. Men noemt een bepaalde theorie A deductief sterker dan een theorie B, wanneer de eerste theorie uit bepaalde premissen méér uitspraken afleidt dan de tweede⁵. Een deductief nogal arme uitspraak is de uitspraak dat de winst maximaal is wanneer marginale kosten en marginale opbrengsten aan elkaar gelijk zijn. Een deductief tamelijk rijke theorie is die waarin men stap voor stap aantoonde dat een combinatie van $x\%$ invoerrechten en $x\%$ exportsubsidies een vrijhandelssituatie creëert. Deductief rijk is ook de zogenaamde „welfare economics”, die wij echter in deze aantekening over micro-economie buiten beschouwing laten.

De vraag die ons thans nog rest is die naar de deductieve „rijkdom” van de in de prijstheorie ontwikkelde tautologieën, omdat, onder omstandigheden, deze „rijkdom” mede de betekenis van de prijstheorie kan bepalen. Ook hier kan het antwoord uiteraard slechts in een waardeoordeel worden vervat.

Moet de prijstheorie uit de leerboeken worden geschrapt?

Men kan de zoëven gestelde vraag ook anders stellen door te onderzoeken of de in de prijstheorie, op basis van *niet-*

gefalsificeerde empirische premissen ontwikkelde, logische deducties een zodanige graad van gecompliceerdheid hebben dat zij niet gemakkelijk zouden worden „ontdekt”, zonder kennis van het desbetreffende stuk wetenschap⁶.

Voor zover wij kunnen zien zijn er in de traditionele prijstheorie geen of althans weinig deducties die redelijkerwijs aan het hierbovengenoemde criterium voldoen. Wij laten hierbij dan nadrukkelijk buiten beschouwing alle typische analyse-technieken als daar zijn: lineaire en dynamische programmering, regressie-analyse enz. Ook zien wij af van kanttekeningen bij de zogenaamde „welfare economics”.

Men zou zich in het licht van het bovenstaande dan ook met recht kunnen afvragen of het verplicht stellen van de

⁵ Definitie gegeven door S. J. Doorman, lector in de wijsbegeerte aan de Technische Hogeschool te Eindhoven.

⁶ Men moet dan wél eerst — voor zichzelf — uitmaken welke uitspraken als niet gefalsificeerd zouden kunnen worden beschouwd.

(I.M.)

Een nieuw herkenningsteken van de Friesland Bank

Een snel groeiende bank.
Gunstige rentecondities.
Geen omzetprovisie.
Balanstotaal f 321.5 miljoen.
Grootste bank van Friesland.

Friesland Bank

16 vestigingen in Friesland.
Hoofdkantoor:
Leeuwarden, Zaailand 110.

prijstheorie, in haar huidige vorm, in programma's voor opleidingen voor het bedrijfsleven erg zinvol is. Het komt ons voor dat, indien men streeft naar doelmatige kennisoverdracht, hoofdstukken over consumptie-indifferentiecurves (niet door ons besproken), over evenwichten op lange termijn, over bepaalde onderdelen uit de theorie van de markt vormen en uit die van het marginalisme, gevoelig zouden kunnen worden geschrapt. Het is merkwaardig hoe hardnekkig de neiging tot imiteren in de talrijke leerboeken op dit terrein is. Waarom eigenlijk?

Het zou mogelijk veel zinvoller zijn indien men veelmeer de nadruk zou leggen op kwantitatieve-analysemethoden. Een voorbeeld hiervan biedt het boek van Walters: *An introduction to econometrics*⁷. Walters gebruikt in harmonisch verband met de door hem besproken analysemethoden ook enkele stukken uit de prijstheorie, maar dat blijkt héél summier te kunnen. Er is daarbij héél wat ballast over boord gegooid, zonder dat men het gevoel krijgt dat het boek tekort schiet bij de

bespreking van de theorieën die men nodig heeft voor toepassing van de diverse methoden van kwantitatieve analyse. Men moet immers niet het kind met het badwater weggoien.

Nu zou men natuurlijk kunnen tegenwerpen dat een training in „fundamenteel denken” nuttig en zinvol kan zijn en dat de prijstheorie in haar gebruikelijke vorm hieraan haar betekenis zou kunnen ontlenuen. Het zijn dan a.h.w. nuttige vingeroefeningen in theorievorming, hoe beperkt ook het „nut” van de theorie zelf mag zijn. In dit verband zou men zich echter kunnen afvragen of dit — gesteld dat dit een aanvaarde doelstelling zou zijn — niet beter op een andere manier zou kunnen gebeuren, daarbij mede als argument in aanmerking nemend de beperkte tijd die iedere studerende nu eenmaal heeft.

J. Wemelsfelder

⁷ *Uitg. Mcmillan & Co, The University Press, Glasgow 1968*

Mededelingen

Landelijke Economenconferentie 1970

Op 8, 9 en 10 april 1970 wordt in Groningen (in de „Harmonie”) de landelijke Economenconferentie georganiseerd, die als thema heeft: *Democratisering en Efficiëntie?*

In alle geledingen van onze samenleving speelt zich een democratiseringsproces af, waarvan men zich nu meer dan ooit bewust wordt. Dit heeft vaak verstrekkende gevolgen voor elke organisatie, zowel bij het bedrijfsleven, als bij overheidsinstellingen. Daarom is het goed dat de mogelijkheden en beperkingen van democratisering eens gesteld worden tegenover de efficiëntie van de onderneming. Het voorlopige programma ziet er als volgt uit:

woensdag 8 april

Inschrijving.

Excursie, waarbij men de keuze heeft tussen een excursie naar een bedrijf of een boottocht op de Waddenzee. Mogelijkheid tot concertbezoek.

donderdag 9 april

's morgens:

Welkomstwoord door Prof. Dr. A. Wattel, voorzitter van de economische faculteit te Groningen.

Opening door Drs. G. Brouwers, Secretaris-Generaal van het Ministerie van Economische Zaken (gevr.). Een uiteenzetting van de begrippen democratisering en efficiëntie door Prof. Dr. P. J. A. ter Hoeven.

's middags:

Inleidingen over „Democratisering en Efficiëntie in verband met de doelstellingen van de onderneming”, door Prof. Dr. H. R. Wijngaarden en de heer Boterenbrood van de Amsterdamsche Droogdok Mij (gevr.). Daarna een forum, waarin o.a. zitting hebben: Jhr. Mr. F. O. J. Sickinghe, voorzitter Raad van Bestuur VMF, Dr. P. H. van Gorkum, Drs. W. Bos en de beide inleiders. Voorzitter is Dr. C. de Galan. Na afloop receptie met een kort toespraakje van de heer J. J. A. Berger, burgemeester van Groningen.

vrijdag 10 april

's morgens:

Inleidingen over concrete vormen van democratisering, door o.a. Dr. M. J. Broekmeyer (Oost-West Instituut) en Mr. Drs. A. W. W. van den Bos (NCW) en de heer Tjeerdma (CNV).

's middags:

Een forum met Dr. M. J. Broekmeyer, Mr. Drs. A. W. W. van den Bos, Drs. J. Voigt (Philips Drachten), Mr. Th. J. A. M. van Lier (PvdA-kamerlid) en Prof. Dr. A. A. Kampfraath (Hoogovens), onder voorzitterschap van Prof. A. Wattel.

's avonds:

Een groot feest op sociëteit Albertus Magnus, Brugstraat 8, met cabaret, haringtent, roulette, twee bands enz.

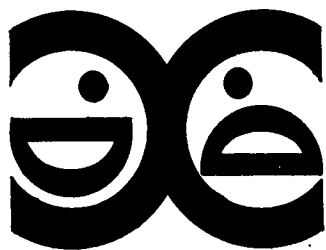
De kosten zullen voor het gehele programma f 17,50 bedragen, incl. toegang, verslag, feest, logies en maaltijden; zonder de laatste twee f. 7,50 (voor studenten). Er zullen op 8 april bussen vanuit Rotterdam, Amsterdam en Tilburg naar Groningen rijden. Indien dit niet mogelijk is, zal een gedeeltelijke vergoeding van de reiskosten plaatsvinden. Men wordt ondergebracht in studentenhuizen of bij studenten op kamers. Slaapzak meenemen.

Het congres zal plaatsvinden in de Harmonie en er zullen voorlichtingsstandjes van allerlei organisaties zijn. Nadere inlichtingen kunnen schriftelijk of telefonisch bij de faculteitsvereniging worden ingewonnen of bij het secretariaat van de Commissie Economen Conferentie 1970, Oude Boteringestraat 23, Groningen, tel. (050).11 56 10.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Maatschappij- spiegel

Vakbeweging en politiek

De vakbeweging staat de laatste tijd van verschillende kanten onder druk. Vele jongeren (sinds kort ook de werkende jongeren!) verwijten haar een te conservatieve opstelling. Zij vinden dat de vakbeweging terug moet naar de strijdbaarheid die haar vroeger zou hebben gekenmerkt¹. Zij eisen dat de vakbeweging zich met haar volle gewicht inzet voor ingrijpende veranderingen in ons maatschappelijk bestel. Druk — een soort stille druk — komt ook van de voorgrijpige categorie ongeorganiseerden, die in de vakbeweging kennelijk niet het maatschappelijk pressie-element herkennen, dat voor hún belangen opkomt. Druk tenslotte van een mini-partij van duidelijk progressief gehalte: de PPR.

Deze partij heeft recentelijk de verhouding van de vakbeweging tot de politiek weer actueel gemaakt. De PPR dringt er met name bij het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV) op aan om zijn leden vóór de verkiezingen een stemadvies mee te geven. Daarmee probeert zij de confessionele vakbeweging uit te nodigen een standpunt in te nemen in het proces van politieke vernieuwing dat — ondanks het optreden van partijen als D'66 en de PPR — maar moeizaam verloopt. Tot op dit moment heeft de voorzitter van het NKV — de heer Mertens — geweigerd op deze uitnodiging in te gaan. Wél zijn er enkele districtsbesturen van het NKV geweest, die onomwonden van hun voorkeur voor de PPR hebben blijk gegeven.

Het is met de verhouding vakbeweging-politiek een merkwaardige zaak. Als ik stel dat deze zaak weer actueel is geworden, dan is een verwijzing naar het recente verleden voldoende. Toen — nog geen vijf jaar geleden! — stemden katholieke werknemers op hun katholieke partij

(KVP), christelijke op hun christelijke partij (AR en CHU) en socialistische op de PvdA. Voor zover dat geen vanzelfsprekendheid was — en dat was het in de meeste gevallen wél — werden de werknemers daarbij een handje geholpen. De Nederlandse zuilen waren nog ongeschonden.

Nu de scheuren in de zuilen steeds duidelijker zichtbaar beginnen te worden, wordt het probleem vakbeweging-politiek op een geheel andere wijze actueel. Was het vroeger zo dat het vakbondslidmaatschap slechts één van de ingrediënten was in het totale aanbod dat de, de hele levenssfeer omvattende, zuil haar aanhang bood, nu kunnen de zich wijzigende maatschappelijke oriëntaties van de confessionele werknemers de politieke kaart een geheel andere topografie geven.

Hiermee wordt in het hele politieke krachtenveld een erg onzekere factor geïntroduceerd, die bij vele politici het angstzweet doet uitbreken. Vooral bij de confessionele partijen, die natuurlijk bij een zich doorzettende ontzuiling de zwaarste klappen zullen ontvangen, is men daarom koortsachtig bezig om het zich loswekende confessionele werknemersbestand te vangen onder een al-christelijke vlag (de CDU-formule).

In dit proces van losweking speelt NVV-voorzitter Kloos een uiterst belangrijke rol. De contouren van die rol begonnen zichtbaar te worden toen Kloos — ik meen vorig jaar — op hoge toon verklaarde niet met de PvdA getrouwd te zijn. Kritische toeschouwers met modieuze inslag merkten op dat hij wél met haar samenwoonde. (Kloos is tenslotte Eerste-Kamerlid voor die partij). Door afstand te nemen tot de eigen zuil, verminderden Kloos en zijn NVV de afstand tot de confessionele broeders. In politicus betekende dit, dat Kloos zich als kampioen opwierp van een nieuwe politieke beweging: de progressieve concentratie. Daarin zouden de confessionele werknemers zonder enige moeite kunnen participeren. In de opvatting van Kloos is de PPR een tussenstation voor confessionele kiezers die op weg zijn naar een grote progressieve volkspartij. In zijn eigen woorden:

„Meer hoop kan men putten uit de oprichting van de Politieke Partij Radikalen, waarvan de aanhangers zich aan de kleurloosheid van de confessionele partijen hebben onttrokken. Bij voldoende steun (vooral van de katholieke en protestant-christelijke arbeiders) kan zij de stoot geven tot een partijpolitieke vernieuwing, die tot bovengenoemde formaties (à la een progressieve concentratie, B.P.) leidt”².

De voorzichtigheid die het optreden van Mertens kenmerkt, en die hem bijzonder kwalijk wordt genomen door progressieve katholieken, kan voortkomen uit twee overwegingen. In de eerste plaats uit het niet kunnen overzien van de maatschappelijke consequenties, die het openlijk uitspreken van een stemadvies met zich zou kunnen meebrengen. Consequenties welke hem in de meest donkere bewoordingen zullen zijn gepresenteerd door het katholieke establishment, waarvan hij — ondanks alles en zijn 200 — deel uitmaakt. In de tweede plaats kan zijn stellingname voortkomen uit het inzicht dat de ontzuiling een *langzaam* proces is, dat door een duidelijke politieke uitspraak eerder geremd dan versneld zou worden.

Vooral de tweede overweging — de eerste spreekt mij in het geheel niet aan — heeft naar mijn opvatting een krachtige voedingsbodem in de maatschappelijke realiteit. Men kan dat, zoals ik, betreuren, het is er niet minder waar om.

Ontzuiling betekent o.m. het zich losmaken van de alles regelende zuilorganisaties. Wie zich realiseert op welke levensterreinen deze organisaties zich allemaal bewegen, weet dat een totale ontzuiling een maatschappelijk veranderingsproces van de eerste orde is. Wie verder weet dat de verzuilde structuur nog steeds één van de pijlers is van het overheidsbeleid (m.n. onderwijs en welzijnsbeleid), zal beseffen dat het hier om een veranderingsproces gaat dat — als het doorgaat, waar het naar uit ziet — de nodige tijd zal vergen. Ontzuiling is te karakteriseren als een sociaal desintegratieproces, dat slechts versneld kan worden wanneer er nieuwe sociale integratiekaders worden aangeboden. Zo ver is het op het ogenblik nog niet. Daarvoor is meer nodig dan het wat paternalistisch aandoende stemadvies. Wel is duidelijk dat er ook buiten de eng-politieke sfeer belangrijke ontwikkelingen plaatsvinden (onderwijs, welzijn, kerk) die wijzen in de richting van het ontstaan van nieuwe — minder omvattende,

¹ *Relativerende opmerkingen op dit punt bij P. J. A. ter Hoeven: „Arbeiders tussen welvaart en onvrede”, Alphen aan den Rijn 1969, blz. 18-82.*

² *Zie zijn interessante boek: „Het achterste van de tong”, Bussum 1969, blz. 142.*

GEMEENTE

's-GR

vraagt in verband met de toenemende behoefte aan specialistische inbreng bij de Gemeentesecretarie voor

de afdeling **ECONOMISCHE ZAKEN:**

a) een

macro-econoom

en

b) een

bedrijfseconoom

Tot de taken behoren o.m.:

- het opstellen van beleidsadviezen terzake van de lokale en regionale economische ontwikkeling;
- het ontwikkelen van een economisch structuurmodel;
- het onderzoeken van ontwikkelingstendensen in de bedrijfstakken;
- het onderhouden van velerlei contacten.

Kandidaten voor deze functies dienen van academisch niveau te zijn; voor één van beide functies is wiskundig-economische opleiding gewenst. Enige ervaring in regionaal onderzoek-werk strekt tot aanbeveling. Goede uitdrukkingsvaardigheid is vereist.

Benoeming zal afhankelijk van ervaring en leeftijd kunnen plaatsvinden op een salarisniveau van maximaal f 2.400,— per maand.

Nadere inlichtingen kunnen worden verkregen onder tel. 070 - 62.41.21, toestellen 505 en 517.

de afdeling **FINANCIËN:**

een

beleids- econoom

met belangstelling voor:

- de financiën van het algemeen; het algemeen; het algemeen;
- het analyseren van prognoses van investeringen;
- de planning van investeringen over de lange termijn;
- bijzondere opdrachten.

Kandidaten voor deze functie hebben gemaakt van de overname van de financiële administratie.

Ervaring in de sector der gemeenten is tot aanbeveling. Goede uitdrukkingsvaardigheid is vereist.

Benoeming zal kunnen plaatsvinden op een salarisniveau van maximaal f 2.800,— per maand.

Voor een pas afgestudeerde kandidaat zal de benoeming plaatsvinden op een salarisniveau van maximaal f 2.400,— per maand.

Nadere inlichtingen kunnen worden verkregen onder tel. 070 - 62.41.21, toestellen 505 en 517.

VOOR ALLE FUNCTIES GELDT:

De gunstige arbeidsvoorwaarden van de overheid zijn van toepassing, o.m. geen inhouding AOW-premie.

Een psychologisch onderzoek zal deel uitmaken van de selectieprocedure.

Schriftelijke sollicitaties onder verwijzing naar de geambieerde functie(s) en met opgave van volledige persoonsgegevens, te zenden aan de Directeur van het Gemeentelijk Bureau voor Personeelsvoorziening, B.

NHAGE

medewerker-

facetten van het gemeentelijk beleid en -beheer in

ontwikkeling in uitgaven en inkomsten, het opstellen
van beleidsadviezen;

in het financiële vlak begeleiden van de planning —
lopende inkomsten en uitgaven op middellange

en financieel-economische vlak.

voor doctorandi in de economie — dienen studie te
doen en het staatsrecht en enigermate bekend te zijn

aan, alsmede verrichte studie op dit gebied, strekken
naar toe en is vereist.

aanvangssalaris dat is aangepast aan ontwikkeling en erva-
ring raagt.

draagt het aanvangssalaris f 1.477,— per maand.

aan onder tel. 070 - 62.41.21, toestellen 776 en 782.

ste pensioenvoorziening.

vermelding van de naam van dit
aan de Monchyplein 10, 's-Gravenhage.

HELLER

NMB
HELLER
FACTORING
INTERNATIONAL NETWORK

doe uw debiteuren de deur uit
zamenhofdreef 49a - utrecht
telefoon 030 - 611833

In zijn recensie betreffende onze uitgave, het door
dr. F. L. G. Slooff zo knap geschreven boekje

„DE WEGWIJZER VOOR DE BELEGGERS”

schrijft het **Algemeen Handelsblad** o.m. :

Bijzonder instructief is het hoofdstuk „Beleggings-
politiek”, waarin de lezer wijze raadgevingen kan
aantreffen, die hem van veel nut kunnen zijn om
tot een verantwoorde belegging van zijn vermogen
te komen.

En even verder :

Dr. Slooff stelde zich tot taak om er voor de
ervaren belegger een zo volledig mogelijk „up to
date” naslagwerkje van te maken, zonder dat het
voor de beginner te moeilijk werd als studieboekje.
In deze niet eenvoudige taakstelling is dr. Slooff
onzes inziens volledig geslaagd.

Daarmee wordt de grote waarde van het boekje voor
welke belegger ook overtuigend aangetoond:
het is een **echt** beleggings-instructieboekje, dat iedere
belegger bij de hand moet hebben.

Prijs f 8,50

Verkrijgbaar bij de boekhandel of bij de uitgever
H. A. M. Roelants, Schiedam.

minder totale — sociale integratiekaders.

Gelijk andere maatschappelijke instellingen bevindt de vakbeweging zich in een periode van heroriëntatie. Maatschappelijke vernieuwingsbewegingen — alle opererend onder de nog vage vlag van democratisering — eisen van de vakbeweging weer op te treden als maatschappelijke voorhede in de vernieuwing. De vakbeweging mag niet verworden tot een sociale ANWB (de term is van Albeda). Deze ontwikkelingen verklaren tevens de grote aandacht die het medezeggenschapsvraagstuk de laatste jaren weer heeft gekregen³.

Ook dit proces van heroriëntatie zal de nodige tijd vragen. Voorlopig lijkt de speelruimte voor de vakbeweging om op te treden als maatschappelijke-vernieuwingsbeweging betrekkelijk gering. Institutioneel is zij sterk ingebed, internationaal is zij verdeeld en daarom zwak. Van niet minder belang is de vraag — die een aparte beschouwing zou vragen — in welke richting de politieke potenties zullen verkeren van de in maatschappelijk opzicht steeds belangrijker wordende groep van employés. Of — om met Galbraith te spreken — van de technestructuur van onze maatschappelijke orde⁴. Ook om die reden is een keuze van de vakbeweging ten gunste van een, in politiek opzicht, duidelijk geprofileerde partij voorlopig niet te verwachten.

Bram Peper

³ Recentelijk o.m. overzichten en pleidooien (welke laatste qua sociaal-wetenschappelijk analyse-niveau teleurstellen) bij: W. J. P. M. Fase: „Medezeggenschap in de onderneming”, Haarlem 1969; A. A. van Rhijn: „Arbeider of medewerker?”, Assen 1969; E. D. J. de Jongh: „Sociaal beleid en medeverantwoordelijkheid van arbeiders”, Assen 1969. Voor een in kort bestek goed overzicht van de problemen rond de verhouding vakbeweging en onderneming, zie P. H. van Gorkum en H. J. van Zuthem: „Vakbeweging en onderneming in Nederland”, uitgave van de Stichting Stuurgroep Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, 1968. Een goed beknopt internationaal overzicht bij F. E. Emery, Einar Thorsrud, Eric Trist: „Form and Content in Industrial Democracy”, Assen/Londen 1969.

⁴ Zie het knappe boek van J. K. Galbraith: „The new industrial state”, New York (Signet Book) 1968, vooral blz. 271-291.

Bedrijfs- economische notities

Kritieke aandelenkoersen

Het krachtige pleidooi van Dr. F. W. C. Blom (in *ESB* van 26 november jl., blz. 1158-1159) om de grens van kritieke aandelenkoersen niet te leggen bij de 125% van Prof. Dr. M. P. Gans, maar bij de intrinsieke waarde van een aandeel, heeft mij wel geboeid doch niet overtuigd.

Nog afgezien van het feit dat de reële intrinsieke waarde van een aandeel vrijwel nooit exact is te bepalen, op grond van balansversluiting en moeilijkheden met de waardering van de activa (w.o. ook de immateriële activa), betwijfel ik sterk of de aandeelhouder wel zo „intrinsieke-waarde gebonden” is als Dr. Blom vermag te stellen. In de eerste plaats is de intrinsieke waarde een momentele waardegrootheid, waarbij futuristische elementen zijn buitengesloten. In de tweede plaats is de intrinsieke waarde (en dat stelt Dr. Gans ook in *ESB* van 29 oktober 1969) slechts één van de vele koersvormende factoren, waaronder de geprojecteerde opbrengsten per aandeel een belangrijke rol spelen.

Waar echter Dr. Blom in zijn artikel zelf ook erkent dat de intrinsieke waarde wel mede, maar niet uitsluitend de beurskoers bepaalt, ontgaat mij ten ene male de kwintessens van zijn betoog dat berust op: „het is voor een ondernemingsbestuur haast niet te verantwoorden nieuwe aandelen te emitteren tegen een koers die sterk onder de intrinsieke waarde ligt” (blz. 1158).

Van beiden één: of de intrinsieke waarde is de enige koersbepalende waarde van een aandeel (maar dan werken de vraag- en aanbodverhoudingen op de effectenbeurs niet zuiver en dient de aandeelhouder door de ondernemingsleiding bij emissies e.d. tegen zichzelf te worden beschermd) of de koerswaarde hangt van velerlei factoren af en is het opblazen van de

intrinsieke waarde door Dr. Blom als criterium op zijn minst eenzijdig. Mijn verdere kritiek vat ik als volgt puntsgewijs samen:

1. Onder punt 1a stelt Dr. Blom dat een bestuur, dat aandelen tegen een koers emitteert welke beneden de intrinsieke waarde ligt, de aandeelhouders gedeeltelijk zou ontcegenen. Dit is vreemd. Wanneer de aandeelhouder meent dat de inschrijfkoers een fooi is, zal hij juist gebruik maken van zijn inschrijfrechten. Daarnaast dient niet te worden vergeten, dat hoe lager de inschrijfkoers wordt, des te „vetter” de claim.

2. Onder punt 3 op blz. 1158 tracht Dr. Blom zijn betoog te versterken, door een macro-economisch en empirisch aangetoond verband te leggen tussen het eigen vermogen van de aandelen en de koerswaarde. Op het eerste gezicht lijken de getallen imponerend. Maar indien de lezer zou trachten het verband ook micro-economisch te verifiëren, komt hij bedrogen uit! Een duik in bijv. *Kerngetallen van Nederlandse effecten* (Amro-Bank) kan verhelderend werken. In de meeste gevallen lopen de koers van het betrokken aandeel en de intrinsieke waarde sterk uiteen.

3. In de grafiek op blz. 1159 leidt Dr. Blom de koers als % van de intrinsieke waarde af van de koers/winstverhouding per aandeel en de rentabiliteit van het eigen vermogen. Bezie men deze grafiek echter nader, dan blijkt dat men de gevraagde uitkomst alleen verkrijgt door niet de koers/winstverhouding langs de verticale as af te zetten, doch de winst/koersverhouding. Een andere oplossing is de reciproke van de rentabiliteit van het eigen vermogen langs de horizontale as af te zetten.

4. Het getal 240% op de koerscurve is onjuist. Bij een combinatie van een koers/winstverhouding van 15 en een rentabiliteit van 12% resulteert een koers van 180% als % van de intrinsieke waarde per aandeel.

5. Verder zou het interessant zijn te weten, op welke wijze Dr. Blom aan de vorm van de koerscurve is gekomen. Uit de vorm van de curve op blz. 1159 leest men een grotere gevoeligheid van de koers/winstverhouding af als functie van de rentabiliteit van het eigen vermogen, naarmate deze rentabiliteit toeneemt. Een dergelijke conclusie zou een toelichting zeker waard zijn.

6. Een raadsel is mij ook, waarom Dr. Blom de ondergrens van de kritieke zone in de grafiek in de buurt van de 100% koerswaarde als % van de intrinsieke waarde heeft gehouden, en

niet heeft gelegd over de gehele staart van de koerscurve beneden de 100% koersgrens tot het punt is bereikt waar geldt: intrinsieke waarde gedeeld door de nominale waarde $< 1,25$. Waarom zou bij een koers/intrinsieke-waarde-verhouding van bijv. 54% de koers niet langer kritiek zijn?

Dr. W. Weima

Naschrift

Eerst de verwarring wegnemen. Beurskoers = een kapitalisatie van verwachte winstbedragen per aandeel. Verwachte winstbedragen = werkzaam eigen vermogen per aandeel \times verwachte rentabiliteitsgraad. Verwachte rentabiliteitsgraad berust op vermeende structurele vooruitzichten voor het bedrijf en een oordeel over de kwaliteit van het management.

Als de beurskoers *boven* de intrinsieke waarde ligt, verkeert de onderneming in de *emissiezone*. Dan is het mogelijk het aandelenkapitaal uit te breiden zonder een verwatering van vermogen en winst per aandeel. Oude aandeelhouders worden daar niet slechter van; hun aandelen blijven even veel waard en misschien krijgen zij nog een kleine claimopbrengst extra in de schoot geworpen. Voor de onderneming is de kapitaalversterking aantrekkelijk, want dan kan zij verder expanderen en allen die in het bedrijf werken krijgen dan grotere ontplooiingsmogelijkheden. Vroeger of later grijpt de onderneming deze emissiemogelijkheden aan. Het uiteindelijk gevolg is, dat de beurskoers door zulke kapitaaluitbreidingen naar de intrinsieke waarde wordt toegevoerd.

Als de beurskoers aanmerkelijk *onder* de intrinsieke waarde ligt, zou een aandelenemissie uitmonden in een flinke verwatering van vermogen en winst per aandeel. In die situatie is er geen sprake van, dat een claimopbrengst de oude aandeelhouder voldoende compensatie zou geven voor de uitholling van de waarde van zijn aandeel. Dit is m.i. de *prohibitieve* zone voor emissies. Als een management dan wel zou emitteren, zou het zijn oude aandeelhouders onverantwoord benadeln. Daarmede zou het management zich ook tegenover nieuwe beleggers diskwalificeren. Om die reden zullen besturen van in die constellatie verkerende ondernemingen, zo dat ook maar enigszins mogelijk is, aandelenemissies vermijden. Een zeer aanzienlijk aantal ondernemingen ziet zich daardoor al vele jaren de weg

naar de aandelenemissies afgesneden. Hun inspanning is er dan op geconcentreerd om het beperkte eigen vermogen nog zo rendabel mogelijk te maken. De beurskoers zal dan althans nog een zekere percentage van de intrinsieke waarde blijven.

Tussen deze beide uitersten ligt m.i. de *kritieke zone voor emissiemogelijkheden*. De beurskoersen kunnen aanzienlijk fluctueren. Als zij rond de intrinsieke waarde golven, staat de onderneming op de grens tussen de emissiezone en de prohibitieve zone.

Bij een goede werking van dit systeem en een fundamenteel evenwichtige economie zou er ongeveer overeenstemming moeten bestaan tussen de totale intrinsieke waarde van alle open vennootschappen en de totale beurswaarde van de aandelen van die open ondernemingen. Ik heb in een tabel getoond, dat zulks per eind 1967 over het totaal inderdaad ongeveer het geval was, maar dat bij een onderverdeling naar bedrijfstakken grotere positieve of negatieve afwijkingen van het gemiddelde beeld van het totaal te zien waren. De beurswaarde van de groep „verkeer-“ondernemingen lag bijv. op slechts $\frac{3}{4}$ van de intrinsieke waarde. Uiteraard is de correlatie per individuele onderneming nog veel zwakker.

Inderdaad staat op de curve ten onrechte 240% op een plaats, waar 180% had moeten staan. Overigens begrijp ik niet, waarom ik volgens de heer Weima niet de koers/winstverhouding maar de reciproke daarvan op de verticale as had moeten uitzetten. Dan zou een hoge koers/winstverhouding op de verticale as onderaan geplaatst worden, en dan zou de curve bij het toenemen van de REV een koersverlaging opleveren. Intussen: men zou dezelfde samenhang ook wel op een andere wijze in beeld kunnen brengen, en als iemand een betere visualisering van de samenhang kan vinden, zou dat welkom zijn.

De curve is, zoals er duidelijk bijstond, niet meer dan een symbolische voorstelling van samenhangen en pretendeert geenszins exact te zijn. Wel hoop ik, dat iemand eens het werk zal ondernemen om met statistisch onderzoek of met andere wiskundige benaderingen een dergelijke curve te bepalen.

Zoals bij de curve ook in het kort was toegelicht, berust zij op de stelling dat de koers/winstverhouding hoger wordt naarmate de verwachte rentabiliteitsgraad van het ondernemingsvermogen (REV) oploopt. Dit berust op het feit dat laag-rendabele ondernemingen door dientengevolge

sterk beperkte financiële middelen slechts weinig armslag hebben om nieuwe hoog-rendabele mogelijkheden aan te grijpen (investeringen in nieuwe technologie, nieuwe produkten, nieuwe markten) en dat hoog-rendabele ondernemingen veel meer geld beschikbaar krijgen om daadwerkelijk nieuwe winstbronnen op te bouwen. Om maar iets te noemen: een laag-rendabele onderneming kan zich niet veel researchkosten veroorloven, een hoog-rendabele kan dat wel.

Het onderwerp is te uitgebreid om thans verder in te gaan op de opmerkingen, maar ik heb het balletje opgeworpen in de hoop dat het de belangstelling voor bedoelde samenhangen opwekt. De reactie was dus welkom.

Dr. F. W. C. Blom

Ingezonden

Apriori en economie

Met de strekking van het betoog van het artikel van de heer L. Hoffman in *ESB* van 7 januari 1970 ben ik het eens. De keuze van zijn voorbeeld acht ik minder gelukkig. Niet, omdat ik geen kritiek kan verdragen, doch omdat ik meen dat de geuite kritiek in hoofdzaak ongegrond is en zijn oorzaak vindt in oppervlakkig lezen. Wat toch is het geval? Ik heb zelf de strijd aangebonden tegen een m.i. hardnekkig vooroordeel, namelijk, dat in Nederland na de oorlog 1940-1945 géén nivellering van inkomens zou zijn opgetreden. Ik heb met voor iedereen beschikbare en controleerbare cijfers aangetoond, dat het beter is voor de vergelijking van inkomens in de tijd uit te gaan van een deel van de bevolking dan — zoals veelal gebeurt — van een percentage van het aantal aangeslagenen, omdat dit percentage in de loop van de tijd niet constant is doch toeneemt.

De heer Hoffman stelt daar tegenover dat een ander uitgangspunt of een andere bewerking van de cijfers tot een andere conclusie voert. Dat kan ik niet ontkennen, doch de vraag is of een ander uitgangspunt of een andere bewerking van cijfers meer of minder juist is. De gemakkelijkste en meest gebruikte methode om iemand aan te

vallen, die zich bedient van statistieken, is de aanval op de keuze van het basisjaar. De heer Hoffman doet dat door de produktie van een tabel waarin hij het laatste jaar, t.w. 1964, vergelijkt met elk van de jaren 1946, 1950, 1955 en 1960. Doet hij daarmee wezenlijk iets anders dan ik heb gedaan? Ik heb bij het maken van mijn tabellen niet, zoals hij, 1946 en 1964 naast elkaar gezet, doch ook de tussenliggende cijfers opgenomen. Ik heb bovendien naast de tabel vanaf 1946 een tabel vanaf 1950 gegeven en daarna in de tekst nog de indexcijfers vermeld met 1955 als basisjaar en de ontwikkeling van 1960 tot 1964 verbaal weergegeven. De lezer oordele zelf over het verschil en de uitspraak van de heer Hoffman dat mijn berekeningen misleidend zijn. Daarbij laat ik verder onbesproken wat over andere mogelijkheden gezegd had kunnen worden. Een tijdschriftartikel en een ingezonden stuk eisen nu eenmaal beperkingen. Eén misverstand wil ik echter wel ophelderen. Het was mijn bedoeling, dat mijn artikelen die in hoofdzaak in juni 1969 werden geschreven zouden worden gepubliceerd vóór de derde dinsdag in september. Vandaar dat een verwijzing naar de Nota over de inkomensverdeling (bijlage 15 bij de Miljoenennota) ontbrak. Dat ik desondanks mijn artikelen niet van de redactie heb teruggenomen ligt o.m. aan het feit dat op blz. 10 van die nota ook de door mij gewraakte methode is toegepast, zij het dat daarop wél een correctie voor vakantiewerkers is toegepast.

Ter geruststelling van de heer Hoffman wil ik wel zeggen, dat er ook in mijn ogen nog ongerechtvaardigde inkomensverschillen bestaan; ik dacht dat ik dat in vroegere publikaties ook wel had laten merken. Ik behoef daarvoor maar te wijzen op mijn kritiek op excessieve punten in de pensioenvoorziening voor (hoge) ambtenaren, de opgeschroefde tarieven van sommige medici en andere beoefenaren van vrije beroepen en verschillende onjuiste toestanden op fiscaal gebied, de volkshuisvesting enz.

Wie kennis heeft genomen van de vele oubakken en onvolledige cijfers in de hierboven genoemde nota zal het met mij eens zijn, dat mijn slotconclusie niet overbodig was: nl. dat het CBS in een behoefte zou voorzien als het over deze zaken meer details zou verschaffen.

Zolang de heer Hoffman in gebreke blijft deugdelijke bewijzen voor zijn stellingen aan te dragen, zal ik de mij gemaakte ernstige en ten dele zelfs wat venijnige verwijten maar naast mij

neerleggen. Hopelijk waren ook zijn vooroordelen onbewust.

C. P. A. Bakker

Naschrift

Ik ben de heer Bakker erkentelijk dat hij op mijn artikel „Apriori en economie” heeft gereageerd. Hierdoor krijg ik namelijk de gelegenheid mijn bedoelingen nogmaals kort en duidelijk weer te geven en daardoor eventuele misverstanden, zo die er bij de lezers mochten bestaan, uit de weg te ruimen. Hopelijk kan ik dan ook de goedkope bezwaren van niet goed kunnen lezen ontzenuwen.

De strekking van mijn verhaal was dat economen wel eens de neiging hebben hun politieke mening te verbergen in artikelen over sociaal-economische politiek, die de indruk wekken objectief te zijn. Hierdoor worden de normatieve en de positieve economie op ontoelaatbare wijze door elkaar gehaald. Ik heb dit aangetoond met enkele voorbeelden. De artikelen van de heer Bakker over de inkomensverdeling waren mijn belangrijkste voorbeeld¹. Bakker concludeert hierin dat er in de periode 1946 tot 1964 een *duidelijke nivellering* van de fiscale inkomens is opgetreden². Uit zijn artikelen blijkt nergens dat hij een strijd tegen een hardnekkig vooroordeel over de inkomensverdeling heeft aangebonden, zoals in zijn ingezonden stuk staat. Mijs inziens heeft hij slechts willen aantonen dat er een inkomensnivellering heeft plaatsgevonden; hij probeert de statistieken zo te bewerken dat ze aan zijn doel beantwoorden. Een andere bewerking van dezelfde statistieken leidt tot andere resultaten, zoals ik in mijn artikel heb aangetoond door het basisjaar te verleggen naar diverse jaren en door de inkomensverschillen *absoluut* te bekijken. Ik heb dus hetzelfde gedaan als Bakker, zoals hij zich hierboven afvraagt. Ik doe wezenlijk niets anders!

Ik heb dit echter *niet* gedaan om te bewijzen dat er géén nivellering heeft plaatsgevonden. Door een andere bewerking van dezelfde statistieken, die Bakker vermeldde, kan iedereen tot geheel andere conclusies komen. Hierdoor is het duidelijk dat de methode die Bakker gebruikt heeft niet juist is. In mijn artikel heb ik duidelijk vermeld dat ik geen artikel over de inkomensverdeling wilde schrijven, maar de inkomensverdeling als voorbeeld heb ge-

bruikt om het apriori in de economie duidelijk te maken. Ik kwam daarom ook niet tot stellingen over de inkomensverdeling en hoefde ze dus ook niet te bewijzen. Bovendien ben ik het met Bakker eens dat de huidige statistieken onvolledig zijn, zodat een gedetailleerde studie, bijv. door het CBS wenselijk zou zijn, indien dit tenminste mogelijk is. Dit lijkt mij een voldoende reden om de huidige statistieken ook niet te gebruiken als bewijs voor de inkomens(de)nivellering.

Er was tóch voldoende reden om de artikelen van Bakker als voorbeeld te gebruiken, al zal hij dit niet prettig vinden. Wat dwingt een mens er namelijk toe te bewijzen dat er inkomensnivellering is opgetreden? Mogelijk de drang tot wetenschapsbeoefening en/of een politieke vooringenomenheid. Het laatste kan zowel bewust als onbewust zijn, vandaar mijn opmerking dat Bakkers vooroordelen hopelijk onbewust waren. Ook ik heb mijn vooroordelen. Misschien heb ik daarom de statistieken van Bakker bewerkt. In ieder geval heb ik aangetoond dat de methode waarop de conclusies van Bakker berusten misleidend zijn.

Evenals in mijn artikel heb ik hier niet de bedoeling venijnige verwijten te maken aan het adres van Bakker. Iemand die zich op politiek terrein begeeft loopt echter het risico dat een ander hem aanvalt.

Drs. L. Hoffman

¹ *Bestaat er een tendens tot nivellering van de inkomens?*, „ESB”, dd. 5 november 1969, blz. 1082-1085 en dd. 19 november 1969, blz. 1137-1138.

² *Zie blz. 1137 eerste en blz. 1138 laatste alinea.*

Apartheid geen kernpunt van apartheidspolitiek

In *ESB* van 4 februari 1970 verscheen een artikel van Prof. Dr. W. Albeda onder de titel „Apartheid en emigratie”. Daarin wordt een redenatie gevolgd, die onbedoeld tot steun aan de apartheidspolitiek zou kunnen leiden. In dit verband vraag ik uw aandacht voor het volgende:

Albeda citeert met instemming de uitspraak van George Kennan, die erop neerkomt dat een snelle ontwikkeling van de Zuidafrikaanse economie een hinderpaal zou betekenen voor de uit-

voering van de officiële apartheids-politiek. Indien men dit letterlijk neemt, met de nadruk op het woord „officiële”, dan is het ongeveer waar, maar men wachte zich er wel voor hieruit conclusies te trekken.

Het kernpunt van de apartheids-politiek is niet de rassenscheiding, doch het onthouden van politieke rechten aan de gekleurde bevolking, ongeacht hun ontwikkelingsgraad. Hoewel Malan en Verwoerd wellicht gemeend hebben dat het eens mogelijk zou zijn het aantal kleurlingen in de blanke gebieden aanzienlijk te verminderen, hebben anderen zich altijd gerealiseerd dat dit een illusie was, in strijd met de economische realiteit. Daarom zijn er maatregelen genomen op het gebied van de „kleine” apartheid, dat is het afscheiden van de kleurlingen in de blanke gebieden en de bouw van grote woongebieden, bereikbaar vanuit doch op veilige afstand van de steden, om de arbeiders van de industrie onder te brengen.

De wetgevende en de uitvoerende maatregelen, die er eerder op gericht zijn geweest de woongebieden voor

blank, gekleurd, Indisch en zwart rond de grote steden van elkaar te scheiden dan om de „blanke” gebieden blank te maken, zijn met een ijzeren consequentie doorgevoerd en hebben, ondanks alle leed, onrecht en verontwaardiging die zij meebrachten, zo weinig, voor blanke kiezers voelbare, problemen opgeleverd dat de regering tegenover dezen op haast volledige successen kan wijzen.

Een voorspoedige economische ontwikkeling in Zuid-Afrika wordt uiteraard door de regering geïnterpreteerd als een resultaat van haar beleid in het algemeen; bovendien kan bij deze gang van zaken geen revolutionaire situatie ontstaan, daar de gekleurde industriebevolking gevulde magen heeft en de opvoeding van de jeugd en de massacommunicatiemiddelen (pers en radio; aan televisie is nog steeds niet begonnen) nauwlettend door de regering worden gecontroleerd.

Onder die omstandigheden zal de regering zich niet druk maken over de „numerieke pariteit” in de blanke gebieden. Als die niet bereikbaar blijkt zullen de doelstellingen aangepast wor-

den en zal men argumenten vinden om de verwaterde apartheid te bestendigen. De hoofddoelstelling van de apartheid, de blanke overheersing, wordt hierdoor niet direct bedreigd. De rechtvaardiging van deze politiek, die altijd gepretendeerd heeft de kleurlingen politieke zeggenschap in hun „eigen gebieden” te geven, wordt door de permanente vestiging van gekleurde arbeiders in de blanke gebieden wederom verzwakt. Maar wat geeft dat? De blanke kiezer weet wel aan welke kant zijn boterham gesmeerd is en de regering heeft zich al twintig jaar niet veel behoeven aan te trekken van een vijandige wereldopinie. Er is weinig reden om aan te nemen dat dit bij een gunstige economische ontwikkeling zal veranderen. Het ziet er m.i. naar uit dat voor de overzienbare toekomst economische voorspoed de hand van de regering zal versterken en slechts tot een zekere aanpassing van de officiële presentatie der apartheidspolitiek zal leiden.

Of dit, beleid uiteindelijk dood zal lopen, dan wel tenslotte de bevoogde meerderheid de middelen zal vinden om haar rechten te verkrijgen, blijft

Nederlandse Economische Hogeschool

Hogeschool voor Maatschappijwetenschappen

De Faculteit der Economische Wetenschappen maakt bekend dat te vervullen zijn de functies van

GEWOON HOGLERAAR

in de interne organisatie

en

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER

(zelfde vakgebied)

Het ordinariaat is bedoeld als een verdubbeling van de bestaande, gelijknamige leerstoel, maar biedt mogelijkheid tot specialisatie binnen het genoemde vakgebied, b.v. op het terrein der gedragswetenschappen of op dat der produktie-organisatie.

Voor de hoogleraarsfunctie gaat de voorkeur uit naar iemand met ruime praktijkervaring en met ervaring in wetenschappelijk onderzoek, op één van de genoemde terreinen.

Zij die menen in aanmerking te komen voor het vervullen van een van de genoemde functies en zij die de aandacht willen vestigen op mogelijke kandidaten, worden verzocht daarvan mededeling te doen aan het Hoofd van het Faculteitsbureau, Mr. C.T. Walland, N.E.H., Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-16, onder toevoeging van de van belang zijnde gegevens over persoon, publikaties enz.

Voor het verkrijgen van nadere inlichtingen over de betrokken functies kunnen zij zich eveneens tot de heer Walland richten.

een open vraag, doch het falen van de numerieke pariteitsidee zal voorlopig geen doorslaggevende invloed hebben.

Ir. V. L. A. van der Willigen

Naschrift

Het betoog van de heer Van der Willigen behoeft weinig commentaar. Erg oneens zijn wij het niet. Het lijkt mij nuttig, als de officiële politiek der regering van de Republiek meer en meer ontmaskerd wordt door de feiten. Een andere vraag is, lijkt mij, of op den duur een verregaande economische integratie in de „blanke gebieden” en een onvermijdelijk omhoog kruipen van de „color bar” naar meer en meer geschoolde functies in het bedrijfsleven, het systeem niet van binnenuit zullen ondermijnen. Tenslotte was mijn be-

toog geen pleidooi vóór kapitaal-export naar Zuid-Afrika. Ik wees er slechts de emigranten op, dat zij het apartheidsbeleid steunen en de emancipatie der gekleurde bevolking in de weg staan.

Prof. Dr. W. Albeda

Dr. J. G. Lambooy: De agrarische hervorming in Tunesië. Proeve van een sociaal-geografisch onderzoek. Sociaal-

geografische studies nr. 8, Van Gorcum, Assen 1969, 232 blz., f. 26,50.

De ontwikkelingsproblematiek wordt vanuit verscheidene disciplines benaderd en geëvalueerd. Het sociaal-geografische gezichtspunt richt zich vooral op de betekenis en de aard van het ecologisch complex (een „dynamisch evenwichtsmodel”, samengesteld uit de componenten: bevolking, organisatie, cultuurpatroon, techniek en milieu) voor de ontwikkeling. In deze studie wordt vanuit dit gezichtspunt een analyse gegeven van de agrarische hervorming in Tunesië, waarbij o.a. de nadruk wordt gelegd op de relatie met het milieu en de invloed van het „Bourguibisme”, de nationale politieke ideologie.

IFF NEDERLAND

International Flavors and Fragrances I.F.F. (Nederland) N.V., een snel groeiend, dynamisch, internationaal georiënteerd bedrijf met vestigingen in Hilversum en Tilburg, zoekt wegens promotie van de huidige functionaris een

economisch staffunctionaris van de directie

Opererend vanuit Hilversum zal zijn taak bestaan uit:

- het maken van bedrijfseconomische analyses
- het verzorgen van kostprijsystemen in de drie units van het Nederlands bedrijf
- het evalueren van investeringsprojecten
- het medewerken aan speciale projecten, zoals de invoering en vervolmaking van een gecomputeriseerd management information system.

Gezocht wordt een economisch drs. met enkele jaren ervaring in een productiebedrijf, die intensief met een aantal van de bovengenoemde activiteiten geconfronteerd is geweest. Ook bezitters van het volledige S.P.D.-diploma of gevorderden met een NIVRA-studie zouden deze functie eventueel kunnen vervullen. Leeftijd ± 30-35 jaar. Gezien het internationale karakter van het bedrijf is kennis van vreemde talen gewenst.

Geboden wordt een goed gehonoreerde, zelfstandige functie met promotiemogelijkheden in zowel het nationale als het internationale vlak.

Geïnteresseerden wordt verzocht zich schriftelijk te richten tot drs. W. F. van Eekelen, hoofd van de psychologische afdeling van Bosboom en Hegener N.V., De Lairesestraat 111-115, Amsterdam-Z., onder letter D/161/3 met vermelding van opleiding, ervaring, persoonlijke achtergronden en ambities.

BOSBOOM + HEGENER